

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 338.483.12

DOI 10.24919/2519-058x.3.101058

Віталій ТЕЛЬВАК,

orcid.org/0000-0002-2445-968X

доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) telvak1@yahoo.com

Vitaly TELVAK,

PhD hab (History), Professor of Ancient History of Ukraine and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) telvak1@yahoo.com

Віталій ТЕЛЬВАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры древней истории Украины и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка (Украина, Дрогобыч) telvak1@yahoo.com

КУЦИЙ І. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: МІЖ СЛОВ'ЯНЩИНОЮ ТА ЄВРОПОЮ. – ТЕРНОПІЛЬ: ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ, 2016. – 480 с.

Доба ХІХ – початку ХХ ст. – чи не найбільш популярна у середовищі українських історіографів з огляду на визначальність цього періоду у процесах концептуального оформлення та інституційного становлення вітчизняної науки. Свідченням сказаного є тисячі праць статейного формату, сотні монографічних і дисертаційних досліджень, присвячених найбільш помітним явищам і процесам, а також інституціям та персоналіям згаданої доби. При цьому, слід погодитися з автором, що «в українському інтелектуальному просторі стосовно потрактування науково-історичних доробків учених «довгого ХІХ століття» склалася дещо специфічна ситуація» (с. 8), котра полягає в тому, що під кутом зору цивілізаційної ідентичності вони цілісно не вивчалися. Це вочевидь збіднює як творчі біографії самих представників української гуманітаристики «довгого ХІХ століття», так і нашу поінформованість про різноплановість їхньої інтелектуальної спадщини. Зрештою, в європейських історіографіях порівняно давно проаналізовано цивілізаційні уподобання їхніх творців. Тож, нарешті, це актуальне завдання, завдяки доброму історіографічному смаку та дослідницькій вправності І. Куцого, значною мірою вирішене і в нашій науці.

Авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його практичного значення не викликають зауважень. Окреслені в праці мета і завдання (конкретно-історіографічного та теоретичного характеру) відповідають обраній темі та дають можливість всебічно і ґрунтовно розкрити її зміст. Новизну результатів дослідження засвідчує – на емпіричному рівні – скрупульозне виявлення й систематизація численних історіографічних джерел з проблеми, а також залучення до аналізу широкого кола новітніх публікацій багатьма мовами, котрі ще не були предметом наукознавчої рефлексії; на теоретичному – авторський погляд на методологічні засади вивчення історичних праць українських вчених крізь призму їхніх цивілізаційних уявлень, як також і деконструкція численних історіографічних стереотипів у висвітленні творчої спадщини вітчизняних гуманітаріїв.

Водночас відзначимо, що зазначені в темі і обґрунтовані у вступі хронологічні рамки не співпадають, адже очевидним видається, що «початок ХХ ст.» (як це заявлено у темі), не може тривати «до початку Української національної революції 1917 – 1921 років» (як вказано у вступі). Врешті, в самому тексті роботи більшість сюжетів обмежена власне початком Першої світової війни, а праці з пізнішого часу наведено загалом вибірково. Для прикладу, забігаючи наперед, вкажемо на відсутність навіть згадок у дисертації історико-пропагандистських видань СВУ, створених лідерами тогочасної української науки (М. Грушевським, С. Рудницьким, Д. Дорошенком

та ін.), в яких цивілізаційні пріоритети обґрунтовано навдивовижу чітко та прямолінійно. Подібну фрагментарність у вивченні української історіографії протягом 1914 – 1921 рр. спостерігаємо у всіх частинах аналізованого тексту дисертації. На наше переконання, в роботі слід було все-таки обмежитися класичними рамками «довгого XIX ст.», адже творчість наших інтелектуалів у роки війни та революції вимагає спеціального контекстуального окреслення та значного розширення проблематики, що складно «втиснути» в одну роботу.

Цілком зваженою є структура монографії. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми даної теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу логічно і послідовно. Книга складається зі вступу, п'яти розділів (поділених на підрозділи), висновків та списку використаних джерел і літератури (тематично-алфавітної побудови).

Перший розділ «Українська цивілізаційна ідентичність як науковий конструкт» традиційно складається з трьох підрозділів, в яких висвітлюються основні теоретико-методологічні засади наукового пошуку, визначений стан та провідні напрями дослідження теми, характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел.

Найбільшою за обсягом частиною першого розділу є методологічний нарис, в якому найдокладніше у сучасній українській науці розглянуто генезу та модифікації цивілізаційного підходу як наукового конструкту. Також І. Куций ґрунтовно зупиняється на характеристиці принципів та методів історичного дослідження, вказуючи на їх пізнавальні можливості для реалізації поставлених у роботі завдань. Що важливо, автор не обмежується узвичаєним позитивістським каноном, а цілком виправдано твердить про необхідність врахування новітнього методологічного інструментарію. Вповні слушно також окреме місце у підрозділі відведене поясненню підставових для дослідження понять і термінів. Загалом, відзначимо коректність методологічних спостережень дисертанта та його заслуги в узагальненні історіографічної «біографії» конструкту «цивілізаційна ідентичність».

Разом із тим відзначимо, що більшої обґрунтованості вимагає припущення автора, що «українські історики «довгого XIX століття» не мали змоги ознайомитися із цивілізаційними теоріями безпосередньо із першоджерел» (с. 24). Для нас залишається незрозумілим, що могло стати на заваді, припустимо, опрацюванню українськими гуманітаріями знаного твору М. Данилевського? Певна суперечність також заходить у твердженнях І. Куцого про те, що, з одного боку, «поняття цивілізація у нашому тексті є цілком нейтрально-описовим, без жодних суб'єктивно-емоційних підтекстів» (с. 26), а з другого – «не поділяємо позитивістського погляду про можливість цілком об'єктивного пізнання та повної безсторонності», а «цивілізаційна ідентичність України – не є другорядним питанням у сфері світоглядних переконань автора» (с. 56). Звісно, історик повинен намагатися бути максимально об'єктивним і контролювати свої емоції у ставленні до об'єкту вивчення, але також має усвідомлювати, що не може бути «нейтральним» вже за самою своєю людською природою.

Поважне методологічне значення для роботи, на наше переконання, має й проблема селекції обраних об'єктами дослідження представників української історіографії. На жаль, їй не знайшлося самостійного осмислення в методологічному підрозділі. Натомість, обраний хронологічний період вочевидь вимагає відповіді на питання – чия творча спадщина заслуговує на те, щоби бути у центрі дослідницької уваги, а кого, з огляду на компілятивність доробку чи вторинність поширюваних ідей можна лише згадати або й цілковито промовчати без шкоди для реалізації завдань дослідження. Про обрані персоналії дисертант стисло згадує лише при формулюванні об'єкту дисертаційного дослідження, вказуючи, що його насамперед цікавлять «праці українських істориків кінця XVIII – початку XX ст., насамперед автора «Історії Русів», М. Маркевича, Д. Бантиш-Каменського, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Д. Зубрицького, Б. Дідицького, О. Партицького, Ф. Свистуна, О. Єфименко, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Аркаса, О. Барвінського, Д. Яворницького, М. Грушевського, С. Томашівського та ін.» (с. 8). Вже з цього неповного переліку очевидною постає проблема спеціальної методологічної рефлексії стосовно персоналіяного ряду роботи, адже незрозуміло, наприклад, як до названого складу потрапив Микола Аркас, котрий сам визнавав свій дилетантизм і чия безпорадна у фаховому сенсі та ком-

пілятивна, за односпайною оцінкою тогочасних оглядачів, праця здобула поширення тільки тому, що виявилася першою на читацькому ринку Наддніпрянщини. Врешті, популяризаторів українського минулого рівня М. Аркаса в досліджуваній період були десятки, але звернення до їхнього доробку нічого нового нам дати не може.

Натомість, навіть не згадано представників київської школи В. Антоновича, а з львівської школи в роботі вибірково аналізуються лише твори С. Томашівського, М. Кордуби та І. Крип'якевича. Робота значно виграла, якби, для прикладу, автор згадав про вихованця київської школи документалістів Івана Линниченка, автора ренованої монографії «Взаимные отношения Руси и Польши» (1884). А як праця про ментальні мапи українських інтелектуалів може обійтися без аналізу різнопланової творчості засновника національної географії та одного з львівських вихованців М. Грушевського Степана Рудницького? Також і серед інтелектуалів москвофільського напрямку вочевидь бракує колоритної постаті професора кафедри Східної Європи Чернівецького університету Володимира Мильковича – автора голосної німецькомовної праці «Східна Європа», котрий ініціював кілька важливих дискусій з українофільськи орієнтованими колегами. І вже цілковитим упущенням, на наше переконання, виглядає практичне ігнорування історіографічної спадщини Івана Франка, в якій помітними є оригінальні розважання цивілізаційного плану, а доробок у галузі сходознавства, полоністики чи русистики надалі визнається фундаментальним для поступу української гуманітаристики. Цікаві спостереження цивілізаційного плану спостерігаємо й у творчості Лесі Українки, про що також уже неодноразово писалося в літературі.

Цікаво побудований історіографічний огляд (с. 59–80), який подається автором за хронологічно-проблемним принципом. Слід зазначити, що згаданий підрозділ не балансує на межі фактографічності, а засвідчує поряд із ґрунтовною обізнаністю автора з напівнеозорим колом різноформатних праць влучність його історіографічних оцінок доробку попередників. Разом із тим відзначимо, що аналізуючи такий тривалий історіографічний період, автору нелегко тримати в полі зору всю сукупність історіографічних опрацювань, тож мимоволі доводиться фокусуватися лише на найбільш головних опрацюваннях з теми дослідження. Попри вповні задовільну ознайомленість І. Куцого зі спадщиною попередників, з поля зору автора все-таки випало кілька важливих для теми дослідження історіографічних опрацювань. Назвемо для прикладу монографію Лукаша Адамського про Михайла Грушевського, де найповніше проаналізовано ставлення класика нашої гуманітаристики до польського цивілізаційного чинника (Adamski Ł. *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 369 s.). Не менш важливою для теми дослідження є й книга одеської дослідниці Поліни Барвінської «Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI ст.» (2012), де всебічно вивчена рецепція наукових здобутків українських гуманітаріїв німецькими колегами. Бракує також оригінального синтетичного дослідження Сергія Скульчика «Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття» (2010). Таких прикладів можна навести чимало.

Подібним за синтетичним характером до огляду історіографії є й аналіз надзвичайно розлогої джерельної бази дослідження. У цій справі автор вповні виправдано зіперся на давно апробовану класифікацію, в котрій виокремлено три основні взаємопов'язані між собою джерельні комплекси: «конкретний текст», «великий текст» та «історико-культурний контекст». При цьому автор, аналізуючи евристичний потенціал кожного з виокремлених джерельних рівнів, припускається, на нашу думку, певної плутанини, атестуючи кількісно найбільшу групу джерел особового походження (епістолярна та мемуарна спадщина, автобіографії, щоденники, записники тощо) такими, що «мають своєрідне допоміжне значення» (с. 85). Насправді ж, джерела цієї групи, виходячи лише з властивої їм інформаційної специфіки, виконують як вагомий «конкретний», так і «контекстуальний» функції – в залежності від наявної в них інформації. Відзначимо ще одне – цілком слушно залучивши комплекс епістолярних джерел, автор чомусь здебільшого обмежився лише листуванням між українськими діячами, тоді як більш важливим для реалізації поставлених завдань було би звернути увагу на розлогий епістолярій вітчизняних інтелектуалів з польськими, чеськими, німецькими чи російськими дослідниками. Для прикладу згадаємо, що у фонді Грушевських у

ЦДІАУК містяться надзвичайно цікаві для теми праці листи до М. Грушевського таких «зірок» тогочасного наукового та громадського життя як Альфред Єнсен, Отто Гетч, Олександр Погодін, Ян Славік та ін.

Другий розділ присвячений всебічному аналізу дискурсивних стратегій слов'янської ідентичності. І. Куций послідовно, коректно та надзвичайно ретельно аналізує ідейно-світоглядні джерела слов'янської ідентичності, концептуальні константи Слов'янщини у призмі автостереотипу «своєї» цивілізації, а також стратегії обґрунтування образу «чужого» в цивілізаційних координатах «Захід/Європа». При цьому, що дуже важливо, автор розглядає українські історіографічні феномени не відособлено, а в широкому європейському контексті, виявляючи взаємовпливи та перегукування ідей цивілізаційної ідентичності. Іншою важливою рисою дослідження І. Куця є вдалі спроби проілюструвати свої висновки та спостереження також проявами неpubлічної реакції українських інтелектуалів, насамперед, залучаючи розлогий епістолярій. Все це дозволило автору дійти вповні аргументованого висновку, що слов'янська ідентичність, зазнаючи різних трансформацій і синтезуючись з ідеєю європейської належності України, посідала домінуюче місце не тільки в епоху Романтизму, а мала вагомий вплив і впродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Разом із тим відзначимо, що як у цій частині праці, так і в цілій роботі, ми практично не бачимо згадок про критичне обговорення артикульованих українськими інтелектуалами проблем – ані в науці (у вигляді рецензій), ані в публіцистиці (громадська полеміка) того часу: реконструйовані цивілізаційні концепти постають фактично як самодостатні й деякою мірою ізольовані конструкти, евристичний потенціал яких важко зрозуміти без врахування оцінок сучасників. Безперечно, залучення рецептивної літератури – як української, так і, особливо, російської та польської – значно б збагатило історіографічний аналіз і уможливило простеження функціонування згаданих концептів в інтелектуальному просторі того часу. Доволі багато, до речі, у цій справі вже зроблено дослідниками за останні чверть століття.

Цінність третього розділу полягає в тому, що тут уперше інтерпретативні моделі європейської ідентичності стали об'єктом всебічної історіографічної рефлексії. З притаманною всій праці ґрунтовністю, І. Куций послідовно з'ясовує інтелектуальні та соціокультурні передумови європейської ідентичності, простежує утвердження ідеї європейськості української історії, реконструює процес поступового обґрунтування історичного образу Московії/Росії як цивілізаційного «чужого». Як і в попередньому розділі, згадані проблеми автор всебічно вивчає за персоналіями найбільш знакових українських інтелектуалів від доби пізнього Просвітництва і до років війни та революції. У підсумку, він доходить вповні аргументованого висновку, що тільки на початок XX ст. можна говорити про певне включення історії України в цивілізаційний образ Європи, бо до цього часу проєвропейські історики твердили радше про спорідненість, близькість, односпрямованість цивілізаційного розвитку України та Європи.

Поряд із цим відзначимо, що зауважені вище ризики надмірного хронологічного розширення теми дослідження аж по роки війни і Визвольних змагань чи не найбільше даються взнаки саме у цій частині роботи. Приміром, як уже згадувалося, процес «іншування» Росії як цивілізаційного «чужого» найбільшого розмаху набув у часи Першої світової війни у численних працях, котрі вийшли під егідою СВУ головними світовими мовами, включно з турецькою. Ці публікації викликали доволі гостру критику з боку, насамперед, російських і польських інтелектуалів, що спричинило цікаву дискусію, в котрій чи не найбільш активно обговорювалася саме цивілізаційна проблематика. На жаль, про це у праці немає жодної згадки.

Також більшої аргументованості потребує декілька авторських спостережень. Так, спірним виглядає твердження, що «цивілізаційні характеристики Росії з боку О. Барвінського, О. Єфименко, М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Багалія та ін. є більшою чи меншою мірою віддзеркаленням поглядів В. Антоновича» (с. 256). З повним переконанням можемо сказати, що, принаймні, О. Барвінський та М. Грушевський відзначалися цілковитою самостійністю в своїх оцінках цивілізаційної місії Росії, значно більш відвертих, ніж це міг зробити надзвичайно обережний в умовах постійного жандармського цькування В. Антонович. На їхні погляди також впливав змінений після першої російської революції подієвий контекст, коли засновник київської школи докумен-

талістів відійшов від активного громадського та наукового життя. Не до кінця зрозумілою є й авторська теза про те, що причиною незначної уваги українських учених до російської історії був «загальний рівень розвитку соціогуманітарних знань у ХІХ ст., а також тогочасний адміністративно-цензурний чинник, що не сприяли здійснювати ґрунтовні історіографічні рефлексії на цю тему» (с. 246). Причина згаданого явища, здається, лежить на поверхні – більш актуальним завданням для українських істориків було саме дослідження рідного минулого. Врешті, галицькі вчені не відчували впливу жодного «адміністративно-цензурного чинника». Тому вітчизняні інтелектуали радше опрацьовували більш актуальну міжнаціональну, втім і українсько-російську проблематику. Згадаємо тут, для прикладу, незаслужено забутого автором вихованця М. Грушевського Івана Джиджору – автора монографії «Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 – 1730 pp.» (1911).

Віднотуємо також кілька дрібних недоглядів у цій частині роботи. Так, хибним є віднесення автором до представників львівської школи М. Грушевського В'ячеслава Липинського та Дмитра Дорошенка (с. 242). Складно також назвати творчість М. Грушевського до 1917 р. «раннім» її періодом, адже на той час ученому вже минуло п'ятдесят років, а бібліографія праць нараховувала понад тисячу позицій.

Четвертий розділ книги відведений специфіці цивілізаційного «іншування» Азії. Він позначений тими ж значними перевагами та деякими упущеннями, що ми їх відноували стосовно попередніх частин. Так, уже звичною повнотою позначений аналіз цілого комплексу взаємопов'язаних проблем: реконструкція поліваріантності образів Сходу у вітчизняній інтелектуальній культурі; особливості цивілізаційної «прописки» Візантії в українській ментальній географії; українські історичні інтерпретації «мусульманської загрози»; спроби осягнення феноменальності тюрксько-кочового світу у контексті «натиску азійчани» та візії Османської імперії як репрезентанта азіатськості. Надзвичайно влучним і плідним для подальших досліджень є авторське спостереження, що стереотипна рецепція Азії розкривала значною мірою європоцентричні засади світогляду українських вчених, в тому числі й ідейних антизахідників У підсумку, І. Куций дійшов вповні аргументованого висновку, що «цивілізаційний образ азіатського Сходу не став визначальним компонентом у процесі цивілізаційної самоідентифікації – він мав радше допоміжну інструментальну функцію для контрастного увиразнення образів «своєї» та інших «чужих» цивілізаційних спільнот» (с. 361).

На відміну від попередніх частин праці, у четвертому розділі вочевидь відчувається нестача зацікавлених азіатським цивілізаційним чинником українських дослідників, адже сходознавство вочевидь не перебувало у фокусі дослідницьких інтересів наших гуманітаріїв у той час, як, врешті, і зараз. Як слушно показує автор, серед визначених ним персоналій азіатський цивілізаційний чинник осмислювався лише принагідно, а самостійністю бачення сходознавчої проблематики міг похвалитися хіба що А. Кримський. Тож саме у цьому розділі варто було згадати, приміром, численні сходознавчі студії І. Франка. Збагатило б авторський дискурс також залучення історичних праць, котрі вийшли в роки світової війни, коли з небаченою перед тим відвертістю розставлялися цивілізаційні пріоритети. Насамперед, згадаємо першу в українській науці спробу цілісного змалювання всесвітньо-історичного процесу – науково-популярну працю М. Грушевського «Всесвітня історія в короткому огляді» в шести частинах, котра почала з'являтися від 1917 р., а написана була ще в перші роки війни. Врешті, тут помічною була б узагальнююча студія Івана Патера про СВУ.

Врешті, остання частина монографічного дослідження відведена не менш цікавій проблемі осмислення українськими інтелектуалами цивілізаційного статусу Польщі крізь призму домінуючих у той час концептів її «цивілізаційної зради» та транслятора європеїзму. У цій частині автор, на наше переконання, недостатньо аргументовано підводить читача до думки про те, що процес «відпольщення» українського метанаративу був позначений меншою актуальністю й конфліктністю від процесу його «відросійщення».

І вже зовсім важко погодитися з прикінцевими висновками І. Куцого, що в Галичині «логіка політичної ситуації вимагала пом'якшення гостроти антипольської риторики й переведення її в емоційно нейтральні тони» і ця «започаткована О. Барвінським тенденція загалом збереглася в

середовищі українських істориків Галичини і на початку XX ст., зокрема серед представників школи М. Грушевського» (с. 397). Тут достатньо буде пригадати, що саме на зламі XIX – XX ст. друком вийшли четвертий-сьомий томи «Історії України-Руси», де М. Грушевський чи не найбільш послідовно серед сучасників «іншував» Польщу як цивілізаційного «чужого», всебічно та аргументовано доводив, що еліта Речі Посполитої свідомо обрала курс на руйнацію будь-яких проявів українського національного життя. Тож не випадковим було спостереження Л. Колянковського, що зі шпальт своїх наукових і публіцистичних праць львівський професор постає «смертельним ворогом польського народу» (Kolankowski L. Pomysły i idee ukraińskie Prof. M. Hruszewskiego // Świat Słowiański. – Kraków, 1908. – Rocznik IV. – Styczeń. – S. 29).

Виятково в просторі оцінок учителя працювали й представники львівської історичної школи, більшість з яких на рівні докторатів досліджувала польсько-українську проблематику XII – XVII ст. Це Б. Барвінський, В. Герасимчук, Д. Коренець, І. Кривецький, С. Рудницький, М. Стадник, О. Сушко та ін. На жаль, їхні праці не потрапили у поле зору автора. Така критичність М. Грушевського та його вихованців, звісно, не була промовчана чоловіми польськими істориками (наприклад, А. Брікнер, А. Прохаска, Т. Корзон, А. Яблоновський) і публіцистами (Ф. Равіта-Гавронський, Л. Кульчицький, Б. Дибовський, Я. Камінський та ін.). Це мало наслідком голосну польсько-українську полеміку, емоційність якої лише наростала з наближенням війни, адже була стимульована загальним протистоянням національних громад у краї, що відчували неминучість близького конфлікту у Східній Галичині. У цій різноплановій полеміці процес взаємного «іншування» фактично набув апогею.

Також у цій частині книги, на наше переконання, вочевидь не вистачає аналізу історіографічних поглядів В'ячеслава Липинського. Адже в нього, як етнічного поляка, процес «іншування» та переосмислення цивілізаційної спадщини «історичної Польщі» вирізнявся помітною оригінальністю та мав неабиякий вплив на українську інтелектуальну культуру XX ст.

У висновках І. Куций не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, подав узагальнену картину становлення та модифікації цивілізаційних ідентичностей в українській історіографії доби «довгого XIX століття». Він не тільки підвів підсумки понад столітній історіографічній роботі, але й, що більш важливо, окреслив найбільш актуальні напрямки подальших наукових пошуків, реалізація яких сприятиме створенню стереоскопічної картини еволюції цивілізаційних дискурсів в українській інтелектуальній культурі.

Загалом, представлена монографія є розлогою панорамою розгортання історіографічної роботи на українських землях доби «довгого XIX століття». В такій панорамі можна називати ще чимало моментів, котрі хотілося б побачити в книзі, але це були би радше побажання, а не зауваження. Автор проявив себе вмільним стилістом, що зробило його текст цікавим для читання і прозорим для оцінювання. Окремо відзначимо, що важливою рисою монографічного дослідження є не лише фіксація автором актуального стану вивчення обговорюваних проблем, але й постійне звернення уваги на пошукові перспективи.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що праця І. Куцого засвідчує солідний фаховий рівень автора. Він зібрав і опрацював різноплановий та обширний історіографічний матеріал. Запропоновані ним висновки вносять цілковито нове розуміння проблеми витоків та модифікації цивілізаційних ідентичностей в українській гуманітаристиці доби «довгого XIX століття», спонукаючи не лише до переосмислення здавалося б бездискусійних тез, але й до продовження історіографічного пошуку.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2017 р.